

Watching Europe. A Media and Cultural Studies Reader. Papers from an Erasmus Intensive Programm - „Who is Europe? Whose Europe? The Construction of Transnational Identities in Everyday Life”- in Tübingen, Germany, April 13 to April 17, 1993. Amsterdam Cultural Studies Foundation, Tübinger Vereinigung für Volkskunde E. V. 1993.

Az Európai Közösség Erasmus felsőoktatási és tudományos kutatási programjának keretében 23 egyetemi tanszék közreműködésével két éve működik egy média- és kultúratudományi program (European Network for Media and Cultural Studies). 1992-ben résztvevői „népi kultúra transznacionális összefüggésben” címmel rendeztek konferenciát Middlesexben. A második, 1993-ban rendezett konferencia helyszíne Tübingen volt, az ott elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza e kiadvány. A cím -*Transznacionális identitások konstruálása a mindennapi életben* - azokra a kulturális folyamatokra utal, amelyek a hagyományos határokat áthágva a globalizáció irányába mutatnak, amit Ulf Hannerz a „kultúra kreolizációjának” nevez. Az európaiság tehát, mondja az előszó szerzője, a globalizáció részeként nemcsak a kulturális környezetben, a divatban, a médiában, a politikai diskurzusokban az elmúlt években végbement változásokra utal, de a valóságról való mindennapi tudásunkra és tudományos szemléletünkre is vonatkozik. A konferencia szervezőinek, illetve a kötet szerkesztőinek a téma interdiszciplináris megközelítése volt a célja. A szerzők által követett módszerek és elméletek azonban mégiscsak elhelyezhetők egy képzeletbeli Tübingen-Birmingham, empirische Kulturwissenschaft - Cultural Studies tengely mentén. A tanulmányokat három blokkba szerkesztve adták közre: az első az identitásalkotás mai folyamatait, a második a kizárás, illetve bennfoglalás társadalmi és kulturális mechanizmusait, a harmadik a kulturális identitás reprezentációit, az európai média-térkép változásait vizsgálja.

A kötetben az első tanulmány az iskolaalapító Hermann Bausingeré, aki a kulturális identitás és etnicitás viszonyát elemzi. Az identitás korábbi koncepcióit elutasítva, identitás-menedzsmentről beszél, amivel az egyén és közösségei (családi, helyi, regionális, nemzeti, transznacionális) közötti bonyolult „játékra” utal. A szerző a nemzetépítés, valamint Európa, illetve az európaiság megalkotásának hasonló kulturális és politikai stratégiáira hívja fel a figyelmet. Az etnikai argumentumnak nemcsak a nacionalizmusban, hanem napjainkban a bevándorlókról való beszéd által, az európaiság határainak megvonásában is igen jelentős a szerepe. Az írás második része regionalizmus és európaiság viszonyát értelmezi. Emlékeztet arra, hogy az „egyesült Európa létrehozása a régiók Európája jelszóval kezdődött”. A régiók jelentése és szerepe azonban a továbbiakban nem egyértelmű, kérdés, hogy a nemzetek helyét és egyben jellegét veszik át, vagy lényegük szerint másfajta szervezőelvet képviselnek. Ugyanígy problematikus a multikulturalizmus: az idegen kultúrák szigetnek a modernizáció magasabb szintjén álló és homogén európai kultúrában, avagy olyan kultúrákról van szó, amelyek folytonos interakcióban lévén kölcsönösen hatással vannak egymásra. Ahol nem hierarchikusan szerveződő csoportidentitások működnek, hanem olyan kulturális stratégiák, amelyek a különböző kötöttségek áthidalására és kiegyensúlyozására irányulnak. Európa létrehozása mindenekelőtt politikai kérdés mondja Bausinger -, az európaiság megkonstruálása azonban kulturális feladat, a kulturális politika dolga.

A kulturális identitás és mindennapi élet aspektusaival foglalkozó tanulmányok a problémát különböző valóságos helyszínekhez kötik. A stockholmi Peter Dahlgren az identitás „posztmodern értelmezésének” egyetlen aspektusát emeli ki, annak a felvilágosodással való kritikai szembenézését, amely progresszív és regresszív választ egyaránt eredményezhet. A „kozmpolita demokrata polgárság” mint identitásesszmény lehet Dahlgren szerint a közös alapja a progresszív politikai mozgalmaknak.

A Middlesex Egyetem munkatársai: Bany Curtis, Eliot Bamford, Raymond Brown és Matthew Williams a labdarúgás metaforikus nyelvezetét egy „poszt” korszak, a taecherizmus, az imperializmus és az ipari társadalom utáni társadalom jellemzésére használják. A labdarúgás angol diskurzusa a szerzők szerint tükrözi, illetve megjeleníti az osztályviszonyokat, a faji és nemi konstrukciókat (a középpontban a futball mint a férfiasság avató rítusa áll), azt, ahogyan a britek gyarmatosító múltjukat feldolgozzák, ahogyan újrafogalmazzák az angolságot a kontinenshez és a gyarmatosítás utáni világhoz viszonyítva. A „Mindennapi élet- nemzeti és egyéb identitások” című tanulmányt jegyző Richard Johnson, aki maga is a birminghami Cultural Studies iskola tagja, a kultúratudományt amiatt a törésvonal miatt bírálja, amelyet az a nyilvánosság, a kultúra nyilvános szintje, az ahhoz tartozó intézmények és megnyilvánulási formák, valamint „az utca szintje” a mindennapi életre jellemző kulturális gyakorlatok közé húz. Konkrét kulturális folyamatok elemzésekor ez a merev elkülönítés hibás következtetésekre vezet, a szövegek posztstrukturalista dekonstrukciója önmagában nem elegendő, ezzel egy időben a „társadalmi világ konkrét valóságát”, a mindennapi tudást és technikákat is vizsgálni kell.

Európa kelet-európai jelenségeit két tanulmány értelmezi a kötetben. Elka Tsernokoseva bulgáriai és németországi tapasztalatai alapján arról az ellentétről beszél, amely a média által Nyugaton terjesztett katasztrofikus kép és a Kelet-Európában élő emberek mindennapi tapasztalati között feszül. Rendszerszerűségnek (systemism) nevezi anyugati értelmezők tipikus hibáját, azt, hogy a mindennapi realitást a politikai rendszer valóságos vagy képzelt fogalmaival közelítik meg. A hivatalos politika és a mindennapi életgyakorlat közötti diszkrepancia szemléltetésére Tsernokoseva az antropológia „fülke” modelljét alkalmazza. Az átideologizált kelet-európai társadalmakban az emberek ezekben a maguk által létrehozott fülkében szervezik meg „valóságos” mindennapi életüket. Továbbá az ifjúság kultúrájából vett példákkal azt szemlélteti, hogy ezen a szinten a Nyugaton feltételezettnél sokkal nagyobb a hasonlóság Kelet és Nyugat között.

Niedermüller Péter az interpretív fordulat utáni antropológia szellemében az európai, pontosabban a kelet-európai „benszülött” szemszögéből értelmezi a jelenséget. „Európát” mindenekelőtt szimbolikus konstrukciónak tekinti, és három dimenziójáról beszél. Európa: az új elitiek által konstruált és ellenőrzött, hatalmuk legitimálására használt szimbólum Kelet-Európában. Az elképzelt Kelet-Európa - az a kép, amelyet a Nyugaton forgalmaznak róla - a primitivizmus, az elmaradottság szimbóluma a jólét, a biztonság és társadalmi béke, tehát a Nyugat ellenképe. Harmadrészt, az európaiság és nacionalizmus párhuzamáról, egymás viszonylatában alakuló jelentésükről beszél a szocializmus utáni Kelet-Európa vonatkozásában. Niedermüller konklúziója szerint az egyesült Európának, az európai identitásnak az emberek mindennapi életében nincs jelentése, illetve jelentősége Kelet-Európában.

Az Európa-mítosz dekonstrukciójára vállalkoznak kizárás és bennfoglalás stratégiáinak elemzésével a kötet második részébe szerkesztett tanulmányok. Egy kerekasztal beszélgetés, amelynek résztvevői Diana Bonnelame, Ulf Hannerz, Niedermüller Péter, Nora Räthzel és Gizela Welz voltak, az egyesült Európát létrehozandó homogenizációs folyamatot a modern nemzetállamok alapjánál állt stratégiákkal állítja párhuzamba. A mások kezelésének meghatározó technikáit, az exotizmust és a rasszizmust elemzik. Az európai hagyományok pozitív képe a legkülönbözőbb szinteken - az emberi jogok koncepciójától a családmodellig és a szexuális erkölcsökig - van összekötve a „nem európai” rasszista konstrukcióival. Az európaiság, amely Ulf Hannerz szerint egy elit és az azt kiszolgáló bürokrácia találmánya, napjainkra jellemző intézményesülése kitermeli a saját maga ellentétét, a populizmust és a xenofóbiát is, ami ma már ugyancsak az intézményesülés folyamatában van. Ezzel szemben Nora Räthzel - aki mint általában a szocialista feminista alternatívát képviseli - egy

antirasszista Európa-politika keretét vázolja fel. Susanne Engel hasonló alapállásból a politikai elköteleződést sürgeti a rasszizmusról való akadémiai vitákban.

A további tanulmányok ugyancsak a rasszizmus és europaizáció kérdéskörénél maradva nyelv és hatalom viszonyát, a nyelvek hierarchikus rendjét, az AIDS-től és az idegen kultúráktól való félelmet a pszichoanalízis segítségével vizsgálják.

A kötet harmadik fejezetét alkotó médiaelemzések fókuszpontjában a műholdas televízióadások, valamint az Euro-magazin nevet viselő speciális programok, a média diskurzusai, a szórakoztatás és a tájékoztatás politikája és a befogadás mechanizmusai állnak.

Feischmidt Margit

Nemzetiségi bibliográfia 1992. 1-2. köt. Budapest, Országos Idegennyelvű Könyvtár, 1994. 352, 898 p.

Egy bibliográfia összeállítása mindig tiszteletre méltó vállalkozás. Megbecsülést érdemel, mert ez a műfaj mindenkor szolgál, és szerzői csak ritkán részesülnek oly mértékű megbecsülésben, mint amekkora munkát az adatgyűjtésbe, szerkesztésbe fektettek.

Az Országos Idegennyelvű Könyvtár (OIK) két kötetét forgatva azonban némileg zavarba jöttem, mert a kötetek eltértek a bibliográfia műfajáról alkotott eddigi elképzeléseimtől. A Nemzetiségi bibliográfia 1992. évi első és második kötete ugyanis ebben a formában nem *egyéb*, mint az OIK - egyébként igen tartalmas - adatbázisának nyomtatott változata. Ahhoz, hogy egy számítógépes adatbázisból nyomtatott bibliográfia készüljön, még számos lépést kellett volna a szerkesztőknek megtenni. A rendszer által a számítógépen kínált lehetőségek a nyomtatás pillanatában megmerevedtek, a papíron rögzített címléírások örökös helyükre börtönözödték, elszakítva a számítógépes rendszerben remekül működő többszintű kapcsolataiktól. A felhasználó pedig rosszul járt, mert ha már adatbázisban keres, járna a számítógép is hozzá, azt pedig nem mellékeltek a könyvekhez.

Áttérve a konkrétumokra, vegyük sorra a kiadványokhoz fűződő megjegyzéseimet. Első észrevételem a kötetek szerkezetére vonatkozik, amely egyben kritikám legfőbb tárgya: a címléírások a szerzők, hiányukban a címek alfabetikus sorrendjében sorakoznak. A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek irodalmát feldolgozó első kötetben tehát függetlenül a tartalomtól 1-től 1263-ig terjedő sorszámozással betűrendes címlistát szemlélhet az érdeklődő. Ha a böngészésen kívül témára próbál keresni és például a német kisebbségre vonatkozó irodalom érdeklí, a mutatóból tudhatja meg, mely sorszámmal ellátott cikket kell visszakeresnie a betűrendes listában. Mivel tetemes mennyiségű cikk foglalkozik a hazai németiséggel, az oda-vissza keresést 304 alkalommal ismételheti meg. Rosszabb a helyzet, ha a német kisebbségnek például csak a rendezvényeire kíváncsi valaki; mert akkor a 304 németekkel és a 45 rendezvényekkel foglalkozó közleményből kell az azonos sorszámúakat felkutatni. (Elárulom, hogy én elvégeztem ezt az összevetést: húsz tétel foglalkozik a német nemzetiség rendezvényeivel, mindez tíz percembe került.)

A szerkesztők valószínűleg rádöbbenek a betűrendes felosztás használhatatlanságára, mert a határainkon túli magyarságra és a „világ etnikai kisebbségeire” vonatkozó második kötetben már országonként csoportosították a közleményeket, amivel megkönnyítették az olvasók dolgát - legalábbis a magyar kisebbségekkel foglalkozó fejezetekben. Sajnos, a kötet világ etnikai kisebbségeinek irodalmát tartalmazó fejezetében újra teljes lesz a káosz: békésen sorakoznak egymás mellett a karabahi vonatkozású cikkek a romániai ukránokról, vagy a északról szólóakkal, attól függően, hogy milyen betűvel kezdődik írójuk neve. ekkor újra a tárgymutató segítségére számíthatunk csupán...

A bibliográfia műfaja legalább minimális *szerkezeti strukturálást* követel meg, amit megfelelő előkészítés esetén számítógépes adatbázisokból is elő lehet állítani. Ez a

lépéssajnálatos módon hiányzott a szerkesztői koncepcióból, és jelentős mértékben csökkenti a kiadvány használati értékét.

A kötetek tartalma némileg ellensúlyozza a szerkezetre vonatkozó véleményemet. Az 1992-es év periodika-irodalmából valamivel több, mint 4300 tétel található meg a két kötetben, ami igazán impozáns mennyiség. A függelékben felsorolt 244 napilap és folyóirat nem csak az Országos Idegennyelvű Könyvtár állományából került ki, hanem felhasználják az Országgyűlési Könyvtár és a MAHIR témafigyelő szolgáltatásait is. Hasznos és másutt szinte utólérhetetlen információkat tartalmaz a kiadvány a jelentősebb televízió- és rádióműsorok anyagának, valamint a hazai helyi lapok cikkeinek feldolgozásával.

A kötetek alcíme, amely „a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó irodalom válogatott bibliográfiájá”-t ígéri az információra kiéhezett olvasónak, némileg félrevezető. A válogatott bibliográfia a *teljes* szakirodalomból kiválasztott *legfontosabb* címeket tartalmazza, míg esetünkben a szelekció nem a közlemények tartalmi minősítését jelenti, hanem a forrás-folyóiratokban történt válogatást. A válogatás alapja egyedül az a tény volt, hogy az illető periodika megtalálható-e az OIK-ban, illetve valamelyik átvett szolgáltatásban. Ha már „válogatott bibliográfia” szerepel a címlapon, jó lett volna a monografikus munkák feldolgozásával teljessé tenni a két kötetet, így azonban itt pontosabbnak tartottam volna a *sajtódokumentáció* műfaji meghatározást.

A bibliográfiai leírások egyszerű és áttekinthető formában jelennek meg a kiadványban. Az idegen nyelvű cikkek leírásában néhány esetben címfordítással is találkozhatunk, talán nem jelentett volna a nyelvi referensek számára nagy többletmunkát, ha valamennyi-de legalább a nem világnyelveken megjelent-cikk címét lefordítják magyarra.

A bibliográfiák és repertóriumok „lelke” a jól megszerkesztett *mutatórendszer* (tárgyszórendszer). Ugyanez a megállapítás vonatkozik a számítógépes adatbázisokra is, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi esetben a rendszeradta lehetőségek szerint több ismérv (például tárgyszó) különböző műveletekkel összekapcsolható, variálható. Mivel az adatbázis kinyomtatásával a tárgyszavak elveszítették „szabadságukat”, és a keresésben manuálisan rendkívül komplikált módon alkalmazhatók csak (lásd fentebbi kísérletemet a német nemzetiség rendezvényeivel), kijelenthetjük, hogy a nyomtatott bibliográfia mutatórendszerét kissé más szabályok szerint kellett volna kialakítani, mint az online elérésű adatbázisát. Esetünkben - ha már a cikkek leírásai lineáris betűrendben követik egymást - célszerűbb lett volna a tárgyszavakat az alá-fölérendeltséget bemutató struktúrában ábrázolni, és kialakítani egy következetesen használt utalórendszert.

Az ismertetett kiadványban egyértelműen az adatbázisra szabott mutatórendszert alkalmazták a szerkesztők. A mutatók a következők: a. tárgymutató; b. a szerzők mutatója; c. földrajzi mutató; d. szervezetek, alapítványok mutatója (intézménymutató); e. névmutató (a cikkekben említett személyek neveiből); f. forrásjegyzék, szemlélők mutatója.

A *tárgymutató* szerkezetén látszik, hogy az OIK dokumentációs csoportja nagy tapasztalattal rendelkezik a nemzetiségi szakirodalom feldolgozásában. Különösen fontos a tárgyszavak rokon-fogalmainak feltüntetése, amely a számítógépes rendszerben a továbblépést biztosítja egyik témától a másikig. A tárgymutató többnyire átgondolt fogalmi rendszert alkot. Néhány példa a rokon jellegű fogalmak ábrázolására: konfliktusok-ellentétek-etnikai ellentétek-nemzeti ellentétek, hitélet-egyházak-felekezeti megoszlás-vallás, fesztiválok-rendezvények-találkozók stb. A fenti esetekben minden tárgyszó önállóan jellemezhet egy-egy dokumentumot, de a hasonló jelentésű fogalmak feltüntetése segítséget nyújt az adatbázis használójának a fogalomkörök áttekintéséhez.

Hiányolom ugyanakkor a szinonimák kizárására létrehozott „lásd” típusú utalók szélesebb körű alkalmazását. Az általam szinonimának értelmezett „kisebbségi kérdés” és „nemzetiségi kérdés”, „kisebbségi politika” és „nemzetiségi politika” önálló tárgyszóként szerepel a mutatóban, ahelyett, hogy valamelyik formát kiválasztva egy tárgyszó alatt gyűjtötték volna

össze a cikkeket. Az egységesítés nem csak a nyomtatott kötetben, de magában az adatbázisban is üdvös lenne a későbbiekben.

A szerzők mutatójának csak a földrajzi alapon négy fő fejezetre osztott második részben van jelentősége, hiszen az első kötetben úgyis a szerzők betűrendjében sorakoznak a cikkek. (Nem igazán azt az információt várnánk egy névmutatótól, hogy például az „hes-” szignóval jelentkező szerző a 457, 458, 459, 460-as számú, egymás után következő cikkeket írta - elég, ha a fő részben a „H” betűhöz lapozunk.) Ahol lehetett, a sajtóanyag-jellegből adódó nagyszámú rövidítést feloldották.

Hasznos, és áttekinthető a földrajzi mutató, amelyben a földrajzi nevek magyar változatát fogadták el tárgyszóként.

Különösen dicsérendő a kötetek végén található intézménymutató, amely a cikkekben szereplő pártok, mozgalmak, intézetek stb. neve alapján teszi visszakereshetővé a közleményeket. Ebben a mutató-részben a szerkesztők jóval következetesebben alkalmazták a fentebb hiányolt „lásd” típusú utalórendszert. A rövidítésekről, nem használt névalakokról minden esetben utaló segítségével juthatunk el az elfogadott névformához.

A kötetek végén a feldolgozott periodikumok listája, valamint a szemlélők felsorolása zárja a sort.

A belbecs után kénytelen vagyok néhány szót szólnia külsínről is: ritkán látni ennyire silány kivitelű könyvet a - különben igen vegyes - magyar könyvpiacra. A mátrixnyomtatóval előállított lista könyv formában megjelentetése tovább erősíti az olvasóban a befejezetlenség, kapkodás érzését, amit a kötetek tartalmi ismertetése során már érzékelttem.

Recenzióm végén kötelező az összegzés, amely kritikai megjegyzéseim ellenére pozitív kicsengésű. A felsorolt hiányosságok nagyobb része ugyanis egy tévedésből eredeztethető: a szerkesztők a számítógépes sajtódokumentáció és a nyomtatott (sajtó)bibliográfia műfaját azonosnak vélték, jóllehet közöttük nagy, de nem áthidalhatatlan különbségek vannak. A könyv-formájú megjelentetéshez gondos utómunkálatokra lett volna szükség, ebben az esetben egy igazán hasznos segédlettel dolgozhatott volna a felhasználó. Ez nem történt meg.

Van azonban egy lehetőség, amelyen keresztül a gazdag dokumentáció maradéktalanul eljuthat felhasználóihoz: *adatbázis formájában*. Ha az Országos Idegennyelvű Könyvtár számítógépes szolgáltatásként adná közre adatbázisát, a megrendelők, felhasználók olyan - a nemzetiségi kérdéshez kapcsolódó - információkhoz juthatnának amiket más forrásokból nem tudnak felkutatni. Az adatok használhatóságát az adatbázis keresési lehetőségei biztosítanák. A dokumentáció hamarosan CD-ROM-on is közreadhatóvá válna, ez pedig a teljes anyag nyilvánossá tételét jelentené. Jó munkát kívánok mindehhez az Országos Idegennyelvű Könyvtár munkatársainak.

Dippold Péter

Bédi Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet (1936-1949). Pécs, Pannónia Könyvek, 1994. 159 p. (Pécsi Tudománytár)

A szerény, de tetszetős külsejű kis könyv olyan emlékeket ébreszt, mintha „Atlantisz harangozna a mélyben”. A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetet (PEKI) ugyanúgy elfelejtették, mint Atlantiszt és még életében is méltatlanul kevésbé ismerték az országban. Miért? Talán azért, mert „vidéken volt” és a vidék Magyarországon mindig is háttérbe szorult.

Néhány szót a pécsi egyetemről. Az Erzsébet Tudományegyetem Trianon szülöttje, a Pozsonyból áttelepíteni kényszerült univerzitás továbbélése. Az ország nyomorúságának mélypontján, a szerb megszállás után esett a választás Pécsre, hogy otthont adjon a hontalanná vált, 1914-es alapítású Erzsébet Tudományegyetemnek. Egy régi szakiskola tornyos,

impozáns épületébe kerültek az egyetem központi hivatalai, a bölcsészkar, de nem tudta befogadni a Jog- és Államtudományi Kart; tágas oldalszárnyat kellett számára építeni. Ez új világ volt: modern, tetszetős, főképpen belülről. Gólya korunkban tisztelettel vegyes féltékenységgel ismerkedtünk a vadonatúj épület tantermeivel, hivatalaival, szemináriumaiával. Ide került a Nemzetközi Jogi Intézet is, amelyből később a Kisebbségi Intézet született

Különös szerencse, szinte csoda, hogy a PEKI-t ismertető munka egyáltalán megjelenhetett - szinte az utolsó pillanatban -, méghozzá a legautentikusabb személy tollából, aki mindvégig az Intézet tanársegédje, - később a dékáni hivatal vezetője volt: dr. Bédi Imre. A szerző nemcsak hogy összegyűjtötte - részben rejtegette és megőrizte - az intézetre vonatkozó dokumentumokat, hanem hallatlan szívóssággal, szorgalommal és alapossággal írta meg opuszát. (Saját ténykedését túlságosan a háttérbe szorítva.)

Bédi hét fejezetből álló könyvében ismerteti az intézetet létrehozó szervező munkát (hosszas előkészítés), részletesen szól az intézet működéséről, oktató-nevelő tevékenységéről, szakirodalmi és sajtófigyelő szolgálatáról, ismeretterjesztéséről. Összegyűjtötte és közli az intézet megalapítójának és - haláláig - vezetőjének, Faluhelyi Ferenc professzornak tudományos és közéleti munkásságát, publikációinak jegyzékét.

Bédi Imre dr. avatott kézzel és ügyes tollal vázolja a '30-as évek közepének társadalmi-gazdasági hátterét, azt a helyzetet, amelyben az ország és az egyetem a nagy világgazdasági válság végefelé volt. Őszinte lelkesedéssel írja le azokat emberfeletti erőfeszítéseket, amelyekkel Faluhelyi professzor kiharcolta az intézet létrejöttét nemcsak Budapesttel; hanem olykor saját egyetemével szemben is.

Az intézet virágkorában (1939 után) meglepő volt egyrészt tevékenységének nemcsak propagandájának - jelentős hazai sajtóvisszhangja, sikere, elismerése, másrészt azonban viszonylag laza kapcsolata (talán túlzás, ha azt mondanánk, hogy csaknem hiányzó tudományos koordináltsága) a többi hasonló hazai intézettel. Feltehető, hogy akkori intézményeink bizonyos „sacro egoismo”-val féltékenyen őrizték saját függetlenségüket, eredményeiket és nimbuszukat-ma nem így van?

Amit némileg hiányolni lehet, illetőleg, ami az előző időszakhoz képest feltűnően rövidre van fogva, az az intézet 1945 utáni története, különösen az új vezető, Abay Gyula professzor tevékenysége. De ez több okból is érthető: A „felszabadulás” után az intézet már éppenhogy csak lézengett - inkább agonizált - és új vezetője közismerten intranzigens kigazdapárti, politizáló típus volt, aki aligha lett volna rávehető az intézet fennmaradását lehetővé tevő bármiféle kompromisszumra (vagy inkább a hatalom részéről nem volt tapasztalható semmi kompromisszum-készség?) Nagyon valószínű a szerző azért is ír feltűnő óvatossággal, visszafogottsággal az 1945 után történekről (például az intézet szétverése- a tettesek ismert, részben élő személyek) mert nem kívánta kockáztatni könyvének megjelenését, esetleg saját nyugalma -sok évtizedes tapasztalat alapján.

Most pedig legyen szabad a PEKI-vel kapcsolatos néhány személyes élményemet elmondanom. Személyes emlékekről van szó, hiszen Bédi Imre az intézetről mindent elmondott, ami dokumentálható volt (és egy keveset talán abból is, amiről nem maradtak dokumentumok, de itt személyeket nem nevez meg, mert esetleg személyiségi jogokat sértene).

Meg kell vallanom, legmerészebb álmaimban sem mertem arra gondolni, hogy jóval 50 év után a PEKI egykori gárdájából nekem jut osztályrészül a megtiszteltetés, hogy recenzeáljam Bédi Imre könyvét intézetünk rövid életéről, annak felejthetetlen megalapítójáról, vezetőnkéről, Faluhelyi professzorról, akit a mai fiatal szakértőgárda, a tudományos világ már inkább csak a lexikonokból ismer. Hadd emlékezzem róla, milyennek láttam.

A szerző tiszteletből és érthető tapintatból nem említette, hogy Faluhelyi professzor nemcsak belsőleg - jellemileg, szívósságát, munkabírását tekintve, hanem külsőleg, testalkatát illetően is különös megjelenésű ember volt. Alacsony, hajlotthátú, a testi fogyatékoság

határán. Tekintete volt a legfeltűnőbb: átható pillantású fekete szem, a zseni megszállottságát energiáját tükröző szinte démoni tekintet, amely lenyűgözte azt, akivel beszélt. Akit érdekesnek tartott a beszélgetésre, azt töviről-hegyire mindenről kivallatta; érdeklődése rendkívüli volt. (De türelme nem terjedt ki arra, akit vagy amit nem tartott érdekesnek.) Döntően jó pont volt nála és az olvasottság - ilyenkor szinte kényszerítette az illető hallgatót egy szemináriumi előadás megtartására. Ő volt Pécsen az első professzor, aki hosszasan elbeszélgetett velem a többi professzorhoz nehéz volt közel kerülni.

Másodéves koromban merészeltém először átlépni a Nemzetközi Jogi Intézet küszöbét és különösen a könyvtára rögtön lenyűgözött. Faluhelyi professzorral hamar közeli viszonyba kerültem és már az egyik első kikölcsozött olvasmányom alapján, 1935. november 28-án a nemzetközi jogi szemináriumban előadást tartatott velem a Memel-kérdésről (litvánul Klaipėda). (Ekkor a PEKI még nem létezett!)

De akkoriban szemináriumi elfoglaltságunk nagyobbik részét nem az olvasgatás, hanem a célbavett Kisebbségi Intézet „szervező” munkájában való segédkezés töltötte ki. Ez abban állt, hogy néhány önként vállalkozó társammal „kalapozó” leveleket kellett fogalmaznunk és gépelnünk a magyar gazdasági élet nagyjaihoz, szponzorálást kérve az Intézet indulásához. (Semmi sem új a nap alatt!) A kalapozás nem volt eredménytelen és a professzor érdekes részleteket mesélt egynémely ilyen gazdasági kapcsolatáról. Közben megcsodálhattam egyébirányú aktivitását, nagyszerű összeköttetéseit helyben és vidéken, Pesten és külföldön egyaránt (sok, részben bizalmas levelét gépeltem). De azért maradt időm olvasásra is, csak éppen „a magyar Heidelberg” diákéletére nem futotta időmből.

Sajnálhatom, hogy csak az intézet megalakításának előkészítésében és kezdeti működésében vehettem részt, a „felfutást” és az aranykort (1939 után) már nem érhettem meg, mert közben befejeztem tanulmányaimat és elkerültem Pécsről. A háború legvégén, 1945 koratavaszán még részt vettem a munka újraindításában (április 1-jén előadást tartottam Pécsen, az intézet munkaközössége tagjaként), de utána már nem termett számunkra sok babér.

Aki a pécsi Kisebbségi Intézet elsorvasztásának, majd szétverésének történetét némiképp ismeri, az csak a legteljesebb tisztelettel és elismeréssel adózhat Bédi Imrének: az Ő áldozatos munkájának és szívós kitartásának köszönhető, hogy az Intézet működésének legalább emléke nem ment veszendőbe. Az adott körülmények között még az is csodaszamba megy, hogy aránylag bőséges dokumentációs anyagot sikerült megmenteni, összeszedni és feldolgozni. Hála illeti mindazokat is, akik a nehéz időkben és a szégyenletes pusztítás után mentették és megőrizték azt, ami megmaradt. Ennek még azok is örülhetnek, akik résztvettek a szétverésben, de azóta megjárták a damaszkuszi utat.

Palotás Zoltán

Jozef Drenko: Z histórie židovstva v Lučenci (A losonci zsidók történetéből). Lučenec 1993.

Az 1944. év a losonci zsidóság számára is az embertelenséget, a holocaust rémét jeleníti meg mindmáig. A város körülbelül 3000 zsidó lakosát gettóba terelik, megfosztják alapvető jogaiktól, sorsuk a pusztulás. Előbb kínzásokkal, verésekkel kényszerítik - főleg az idősebbeket - arra, hogy vagyonukat „önkéntesen” átadják, majd a férfiak java része a jolsvai koncentrációs táborba kerül. A maradékot június 10-én a losonci téglagyárba gyűjtik össze. Háromnapos várakozás után indulnak a tehervagonok a halál gyáraiba. Hatnapos út után érkeznek meg a kijelölt helyre. A szelektálásnál a balra állítottak sorsa a gázkamra: A többieké a tetemek eltakarítása. Októberben a végnapjait élő fasizmusa megmaradottakat Terezínbe szállítja. Szinte ujjakon számítható a hazatérők száma.

A losonci zsidóság történetét feldolgozó publikáció Jozef Drenko sokadik helytörténeti kiadványa. Munkáinak jellemző vonása az alaposság és hitelesség, melyet ebben a könyvecskében is bizonyít.

A városban, pontosabban Losonc-Tugáron az első zsidók 1723-24-ben települtek le. Szilassy József (1755-1836) Wohl Izraelnek (1786-1848) jogot ad arra, hogy a vásári jogokkal rendelkező, akkor még önálló városba (csak később egyesült Losonccal) telepítse azokat, akiket arra érdemesnek tart. Döntését többek között így indokolta: „Az eddigi kereskedők java része az iparosok közül került ki, akik meggazdagodásuk után spekulációkra adták a fejüket, kizsákmányolták a szegény földműveseket s fát szállító szlovákokat”. 1822-ben már több mint 25 zsidó család lakik a városban. W. Izrael vezetésével 18 család megalapítja a Chevra Kadisa hitközséget. Létrehozták a zsidó temetőt, 1830-ban már volt imaházuk is. Néhány a családok közül: Sacher, Walles, Weisz, Grossberger, Schneller, Deutsch stb.

Az 1843-44-ben 42 zsidó család (181 tag) lakott a városban. Az adatot tartalmazó összeírásból néhány további tény is megtudhatunk. A legnagyobb évi jövedelemmel Steiner Mart rendelkezett: 400-450 Ft, a további jövedelmek 80-250 Ft-ig terjednek. 1848-ban már 73 zsidó család lakik 355 taggal. Több forrás utal arra is, hogy az 1840. évi, a zsidók letelepedését engedélyező törvény kiadása után egyre több család költözik a szomszédos Losoncra. 1849 augusztusában a Grabbe tábornok vezette orosz seregek bosszúból felgyújtják a várost. A pusztulás áldozata lesz a tugári imaház is, mely 1850-ben épült újjá. Az első zsidó zsinagóga 1863-ban épült fel (ezt a szocialista újjáépítés pusztította el a hetvenes években), a még jelenleg is álló (romjaiban, javítására nincs pénz) zsinagóga századunk első évtizedeiben épült fel.

A zsidó hitközség anyakönyvei 1850-51-től maradtak fenn. Rabbijai Högyész Móses (1848), Goldzieher M. H. (1851-1868), Singer Jakab (1858-1868), dr. Diamant Móric (15 éven keresztül), Rosenthál Tóbiás (7 évig), Spira Salamon (8 évig) stb.

A hitközség alapszabályzatai az 1878., 1886., 1896., 1907. évekből származnak. Alapvető céljukat az alábbi gondolatban fogalmazták meg: „...a fennálló vagy jövőben életbe léptetendő vallások, szertartások, közművelődési és jótékonyági intézményeket fenntartani és fejleszteni, az izraelita felekezet érdekeit általában támogatni.”

Az Izraelita Szent Egyletnek - Chevra Kadisa - a szegények, betegek és holtak ellátása volt a fő feladata. A Losonci Izraelita Nőegylet 1877-ben alakult. Az izraelita iskola 1851-ben, 1873-1878 között mint Freudenberg Antal magániskolája, 1881-től négy osztályú magániskola átlagosan 220 tanulóval működött.

Az első fejezet a fentebb említett adatokat foglalja össze részleteiben, a második fejezet a zsidóság 1918-1945-ig terjedő losonci történetét. Ebben a zsidó hitközséget érintő részeken kívül a zsidók politikai szerepkörét, kulturális tevékenységét, sporttevékenységét és a zsidó egyéniségeket összefoglaló részeket találunk. Külön rész tárgyalja az 1939-45-ös időszak megpróbáltatásait. Következmenyeként a városban minimálisra csökkent a zsidók száma, pontosabban azoké, akik ki mertek és mernek állni vallásuk, szokásaik mellett. A hitközségnek mindent beleszámítva jelenleg körülbelül 40 tagja van. Az 1945 utáni időszak lelkeszei Svéd Sándor (19456), Gross Miklós (1965-ig). Gondnoka 1965-től 1991-ben bekövetkező haláláig Jónás Pál, jelenlegi ügyvezetője Gertrúda Sternlichtová.

A kötet érdekessége a harmadik fejezet, mely a zsidó szokásrendet, hagyományokat dolgozza fel a „bölcstől a koporsóig” (keresztelkedés, házasság, temetés, a zsidó ünnepek és szokásai, az évszámítás), továbbá adatokat tartalmaz a város két zsidó temetőjéről is. A városba érkező látogató épp ezekben sétálva döbbenhet rá arra, hogy mit tettek e közösség tagjai a városért.

A kötet tartalmát magyar és angol nyelvű összefoglaló, részletes irodalomjegyzék zárja. A kötethez eredetileg gazdag kép- és dokumentációs anyag is készült. Sajnos technikai és anyagi

okokból ezekből csak három került be a kiadványba. Ez azonban semmilyen mértékben nem kisebbíti a kötet értékeit.

Puntigán József

Peter Haslinger: Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922-1932. Frankfurt am Main: Lang, 1994. 221.

Peter Haslinger könyvével az olvasó az „Europäische Hochschulschriften” könyvsorozat egyik alsorozatának („Geschichte und ihre Hilfswissenschaften”) 616. kötetét tarthatja kezében. A könyv arra vállalkozik, hogy bemutassa a magyar revíziós mozgalom 1922 és 1932 közötti időszakát és ebben Burgenlandnak, a Magyarországtól elcsatolt területnek a szerepét. Egy helyen a szerző ezt írja: „Éppen a látszólagos jelentéktelensége miatt alkalmas a Burgenland-kérdés a két világháború közötti időszak magyar revíziós törekvéseinek jellemzésére”. (Ha Magyarország trianoni békeszerződés utáni egyéb területvesztéseinek arányait tekintjük, az ország háború előtti területe 1,23 százalékának (4 022 km²) és a magyar lakosság 1,4 százalékának (292 041 fő) elvesztése valóban háttérbe szorul a többi elcsatolt rész nagyságához képest.) A sokösszetevős témát Haslinger igyekszik minden részletében tanulmányozni. Bevezetésként vázolja a magyar társadalom „közérzetét” az „ezeréves Magyarország” felbomlása után. Ez a „helyzetmeghatározás” nagyon fontos a tárgy szempontjából, hiszen ennek a sokkhatásnak a talaján nő ki a revízió igénye, innen meríti érveit, erre támaszkodik.

A továbbiakban időrendben tekinti át a revíziós mozgalom történetét és közben fejlődésképet igyekszik rajzolni róla. A mozgalom és a magyar külpolitika kapcsolatának vizsgálatakor nem elégszik meg a hivatalos álláspont ismertetésével, hanem a könyv egyik nagy erényeként - taglalja az ellenzéki véleményeket, a hivatalos külpolitikai tendencia hazai kritikáját is. Nagyon fontos része a munkának a Burgenland-probléma gazdasági vonatkozásainak tárgyalása: például a nyugat-magyarországi gazdasági helyzet vagy az 1927. november 25-i osztrák költségvetési vitának és következményeinek elemzése.

Az irredenta mozgalmak működését párhuzamosan vizsgálja Burgenlandban és Magyarországon - feltárva azok összefüggéseit, egymásra hatását. A könyv több fejezetében foglalkozik a külföldi akciók hatásával a magyar revíziós mozgalomra, illetve Burgenland kérdésére: például a Rothermer-akció vagy Esmond Harmsworths-nak - a brit parlament alsóháza képviselőjében - tett látogatása kapcsán.

A szerző munkája nyomán tisztázódik a határ két oldalán állók különböző álláspontja, s az is, hogy kormányzati szinten a kérdésben egy hallgatóságos megállapodás uralkodott. „A bethleni Magyarország fél-tekintélyuralmi kormányzati rendszere, amely a külpolitikái messzemenően kivonta az ellenzéki pártok beleszólása és a közvélemény ellenőrzése alól, főként belpolitikai okokból táplálta a kollektív revíziós illúziókat. A bethleni konszolidáció éveiben a magyar külpolitika kénytelen-kelletlen a kiélezett-és saját maga által előidézett-országos közhangulat túszává vált. 1927-28-ban azonban az osztrák külpolitika Burgenland kérdésében szintén passzívnak tűnt, és nem volt aktív, cselekvő tényező. A magyar kormány hiányzó vagy sikertelen befolyása a nyugat-magyarországi irredentizmus színhelyére azt okozta, hogy az itteni politikai elit éveken keresztül közvetítette a hivatalos magyar politika kétértelműségének képét és ez saját léte veszélyeztetettségének állandósult érzéséhez vezetett.”

A mindennapi életben tapasztalható elbizonytalanodás a határ mindkét oldalán feszültségeket halmozott fel, amelyek kitöréssel fenyegettek. 1932-ig azonban mindkét kormány befolyása megnőtt a helyi elitre és ez nagyban segítette a problémák kezelését. A

világ nagyobb horderejű gazdasági és politikai eseményei pedig egyre inkább háttérbe szorították a Burgenland-kérdést.

Az impozáns irodalomjegyzékben nemcsak három ország levéltári forrásai, a korabeli sajtó széles skálája, hanem monográfiák hosszú sora is megtalálható, amely bőséges lehetőséget nyújt a továbbtájékozódásra. A kötetben a jobb eligazodást 560 lábjegyzet segíti és egy nagyon hasznos név- illetve helynévmutató (két-, illetve háromnyelvű) egészíti ki.

Kocsis Gabriella

7. élőnyelvi konferencia, Nagymegyér, Szlovákia, 1994. október 14-15.

1988-ban Budapesten került megrendezésre az első magyar élőnyelvi konferencia. Az azóta eltelt években különböző helyszíneken újabb élőnyelvi konferenciák voltak: 1989-ben Újvidéken, 1990-ben Budapesten, 1991-ben Kolozsváron, 1992-ben Nyitrán és 1993-ban ismét Budapesten.

1994-ben a Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága rendezte meg a soron következő Nagymegyeren, *Nyelvi tervezés egy- és kétnyelvű helyzetben* címmel. A szervezők (itt mindenképpen ki kell emelni Szabómihály Gizella aktív tevékenységét), az eddigi tapasztalatokat számba véve újszerűen rendezték meg a konferenciát. Az újszerűség abból állt, hogy a résztvevők még a konferencia előtt héten megkapták az előadások anyagának nagy részét. Ennek köszönhetően Nagymegyeren egy-egy téma tíz perces összefoglalása után a megvitatásra helyeződhetett a hangsúly.

Fishman szerint a nyelvi *tervezés* a társadalom nyelvi problémáinak megoldására irányuló szervezett erőfeszítések tanulmányozása. Ez okból a nyelvi tervezés az összes érdekelt alkalmazott nyelvészeti terület közül leginkább a szociolingvisztikától és a társadalomtudományok egészétől függ (lásd Fishman J. A.: A szociolingvisztika alkalmazott területei. In: Nyelvészeti ismeretek szociológusok számára. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 84-96). A konferencia témájának időszerűségével mind a hat országból (Ausztria, Magyarország, Németország, Románia, Ukrajna, USA) érkezett résztvevő egyetértett, mert - ahogy ezt Kontra Miklós (Budapest) előadásában kiemelte- „nincs semmilyen magyar nyelvi tervezés, nincs állami nyelvtervezés sem”.

A konferencián a különböző nyelvközösségeket vizsgáló kutatók a nyelvtervezés kérdéskörét a közösségekre jellemző állapot figyelembe vételével közelítették meg. Magyarországon „az elmúlt öt-tíz évben bekövetkezett nagyméretű nyelvi átrendeződés miatt lesz” a nyelvtervezésre szükség (Tolcsvai Nagy Gábor - Budapest). A kisebbségben élő magyarok esetében arra kell törekedni, „hogy a magyar nyelv használati körét minél több nyilvános (szóbeli és írott) beszédhelyzetre kiterjesszük” (Szabómihály Gizella - Szlovákia). Egyik központi kérdés és törekvés magyar kisebbségi helyzetben „a magyar nyelv hivatalos státuszának emelése” (Csernyicskó István és Beregszászi Anikó - Kárpátalja). A magyarországi kisebbségek esetében a legnagyobb figyelem a nemzetiségi iskolákban a nemzetiségi nyelv oktatásának hatékonyságára irányul. A konferencián a magyarországi nemzetiségek közül a szlovákok nyelvtervezési feladatait és problémáit ismerhettük meg Gyivicsán Anna és Zsilák Mária (Budapest) előadásából. Zuzana Finger (Berlin) kiemelte, hogy a németországi szorb nyelvtervezők tevékenysége a korpusztervezésre, tehát a szorb nyelv szókincsének gazdagítására irányul. Céljuk az, hogy a szorb képes legyen a beszédpartnerek kommunikációs eszközeként funkcionálni. Ezzel elkerülhetnék, hogy a szorbok beszéd közben német nyelvre váltsanak, amely ma még elég gyakran előfordul a kommunikáció során.

Lanstyák István (Szlovákia) dolgozatában arra a kérdésre kereste a választ, hogy a magyar nyelv többközpontú-e. Véleménye szerint a válasz: igen. A magyar nyelv elsődleges és domináns központja a Magyar Köztársaság. Részleges központnak tekinthető Erdély, Szlovákia, Vajdaság és Kárpátalja. Hogy a magyar nyelvnek vannak-e további központjai is (például Horvátországban vagy Szlovéniában), arra Lanstyák István szerint csak a további kutatások adhatnak megnyugtató választ. Bartha Csilla (Budapest) előadásában a nyelvtervezéssel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy hasznos lenne a közeljövőben olyan fogalmak értelmezését megvitatni, mint sztenderd, norma, beszélőközösség, nyelvcsere, kétnyelvű anyanyelvváltozat, diglosszia, kontaktológiai univerzálék. Sándor Klára (Szeged) előadásában a kell legyen (versus kell lennie, kell hogy legyen), szerkezet elterjedését, disztribúcióját vizsgáló kutatásának tervezetét ismertette.

Posgay Ildikó (Budapest) az erdélyi nyelvhasználat jellegzetes vonásait mutatta be. Szilágyi N. Sándor (Kolozsvár) egy általa összeállított - a romániai viszonyokra vonatkozó - nemzetiségi törvénytervezetről beszélt. Péntek János (Kolozsvár) előadása a kisebbségi oktatás nehézségeivel foglalkozott. A tankönyvekkel kapcsolatos nyelvi és egyéb problémák a konferencia résztvevői között élénk vitát váltottak ki, ennek következtében fogalmazódott meg a következő élőnyelvi konferencia témája is: A magyar nyelvi változatok a tankönyvekben és a valóságban - régen és ma. Az 1995 őszére Kárpátaljára tervezett tanácskozás megszervezését a nagymegyeri konferencián is résztvevő Perduk János, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetsége képviselőjeként vállalta.

Borbély Anna